

CULTURA INSTITUȚIONALĂ ÎN CONTEXTUL ISTORICO-POLITIC ROMÂNESC

ARISTIDE CIOABĂ
CONSTANTIN NICĂ

Stabilitatea și forța de înrăurire a instituțiilor asupra funcționării și dezvoltării politice a societăților moderne sunt direct proporționale cu gradul de asimilare a semnificației comune pe care elitele și cetățenii o atribuie rolurilor specifice ale acestor instituții în conștiința colectivă și în cultura lor politică. Doar în măsură în care regulile general-constitutive, normele, obligațiile politice și civice sunt valorizate pozitiv și rămân legate de preferințele și acțiunile legitime, general împărtășite (în virtutea tradiției, a aspirațiilor fiecărei epoci istorice etc.), dedicate atingerii scopurilor sau destinului colectiv al unui popor, instituțiile își dovedesc utilitatea și valoarea în organizarea vieții sociale. Împărtășite și transformate în deprinderi colective, relațiile instituționale care ordonează viața și activitățile oamenilor moderni, în cele mai variate laturi ale acestora, se cristalizează în atitudini și comportamente practice care configurează ceea ce am numit cultură instituțională, componentă specifică a conceptului general de cultură socioumană.

Analog, cultura instituțională delimitată la domeniul vieții și organizării politice se subsumează noțiunii de cultură politică, specifică fiecărei societăți și epoci istorice, reflectând experiențele colective și comportamentele induse de forma regimului politic și de relațiile dintre populație, cetățeni și statul respectiv.

În condițiile dezvoltării sociale firești, fără imixtii străine brutale, cultura instituțională a popoarelor moderne sintetizează și dezvăluie geniul creator al acestora, reflectat în acumulări succesive în planul experienței politice distincte și al influențelor exercitatate de raporturile cu societățile vecine sau înrudite sub aspect etno-cultural.

Este cazul îndeosebi al popoarelor mari europene care au creat civilizația și cultura modernă sub toate manifestările sale. Dimpotrivă, vicisitudinile istorice și lipsa condițiilor favorabile dezvoltării proprii, aservirea muncii și forței creative a unui popor voinței și stăpânirea altor puteri, străine nu doar sub aspect etno-politic ci și cultural și sufletesc, au lăsat urme adânci în viața spirituală și nivelul de dezvoltare al popoarelor mai mici, sau care n-au putut rezista instincțiilor de dominație străină. Si astăzi, încă, România, la un secol de la constituirea ca stat modern și ieșirea de sub îndelungata dominație politică a imperiului otoman, a altor imperii vecine, trecând apoi, în ultima jumătate de veac, prin experi-

mentul cultural-ideologic și politic al regimului totalitar de sorginte rusu-stalinistă, resimte în chip evident și dureros avatarurile dezastroase la care poporul român a fost supus de vitregiile istoriei, poate ale destinului și, incontestabil de elitele sale politice succesive.

Antecedente premoderne

O condiție elementară pentru cristalizarea instituțiilor și trecerea, ca deprinderi, în comportamentul constant al oamenilor — în calitate de cultură instituțională — este stabilitatea, durabilitatea în timp și asocierea unei semnificații precise, reciproc împărtășite și respectate de către oamenii care-și regleză relațiile prin intermediul lor. În ce măsură s-au întrunit astfel de cerințe elementare în viața istorică a românilor? Răspunsul i-a preocupat în moduri specifice pe istorici, juriști, sociologi sau filozofi români, cu prilejul studierii dificultăților de adaptare a României la organizarea politică și instituțională modernă încă din anii construirii statului modern român și apoi ai începutului secolului al XX-lea. Dacă analizele lor au îmbrăcat cel mai adesea caracterul unor dispute și polemici ascuțite asupra căilor de organizare și dezvoltare a României moderne, — moderniștilor liberali, care au transplantat în mediul românesc formele instituționale ale civilizației Europei apusene, contrapunându-li-se, succesiv, conservatorii tradiționaliști, adeptii altor concepții asupra dezvoltării sociale precum socialiștii, poporanii, țărăniștii, sau ai autoritarismului spiritual-ortodox și legionar —, un fapt incontestabil pare să fie ilustrat de aceste confruntări: deficitul instituțional și dificultatea instituționalizării solide a vieții politice și sociale a românilor. De unde, firește, precaritatea culturii instituționale ca element și liant al funcționării normale a civilizației politice moderne a României..

Nu este, credem, nevoie să scrutăm în trecutul istoric până la moștenirea daco-romană a instituțiilor politice și juridice inițiale ale românilor. Aceasta n-a putut de altfel, supraviețui, prea mult, sub asaltul numeroaselor tăvăluguri migratoare. În secolele de coabitare cu slavii, care au precedat reorganizarea politică statală românească de la începuturile mileniului II, acele instituții au fost substituite de unele mai simple și mai adecvate conviețuirii sociale cu slavii, instituții specifice slavo-bulgarilor*, intrate apoi în aşa-zisul „obicei al pământului“.

Adevărata odisee, calvarul politic și instituțional al românilor încep să-și manifeste jalnicele efecte asupra dezvoltării istorice firești a statelor românești, odată cu căderea lor sub influența economică și politică otomană (secolele XV–XVI) și apoi sub totala stăpânire prin domniile fanariote greco-otomane din secolele XVIII–XIX. Înainte de intrarea în orbita și dominația puterilor străine otomane, dar și ungare — în ce-i privește pe transilvănenii lipsiți cu timpul de drepturile lor efective de către principii maghiari și de „națiunile“ colonizate aici de către cuceritori —, instituția politică a statului, personificată de către voievod sau domn, ce cumula puteri discreționare de inspirație bizantino-orientală, se consi-

* Vezi în acest sens Constantin Dissescu, *Les Origines du droit roumain*; Iosif Nădejde, *Din dreptul vechiu român. Originile dreptului consuetudinar*, „Noua revistă Română“, an I, 1897; Dumitru Drăghicescu, *Din psihologia poporului român (Introducere)*, București, Librăria Leon Alcalay, 1907, cap. XI, §.a.

dera într-un fel răspunzătoare de soarta și securitatea supușilor săi, asumându-și sarcina de a apăra țara de năvălitorii străini (tătari, poloni, unguri, turci), de a-și păstra glia strămoșească (întreaga țară era socotită proprietatea domnului care o dădea spre folosință dregătorilor, boierilor și țăranilor liberi). După repetatele infrângeri suferite în luptele cu turci, un inamic mai puternic aflat în expansiune continuă, instituțiile politico-juridice autohtone au fost tolerate numai în măsura în care domnitorii erau capabili să satisfacă pretențiile fără limită ale puterii suzerane otomane, sub forma tributului impus țărilor române învinse, fără ca acestea să fie scutite, totuși, de nenumărate incursiuni de jaf și luare în robie.

Era aproape inevitabil ca în astfel de împrejurări vitrege, raportul dintre domn și supuși, dintre stat și popor să degenereze — mai mult decât o puteau permite, de pildă, principiilor și nobilimii din regatele apusene, legile fundamentale și drepturile recunoscute supușilor —, spre o înstrăinare totală a statului de supușii săi. Preocupați aproape exclusiv de strângerea birului pentru curtea domnească și viața boierilor, ce începea să devină parazitară pe măsură ce războaiele de apărare a țării s-au rărit, domnitorii și dregătorii care personificau instanțele politice statale, se rup treptat de răspunderea pentru viața supușilor, fiind progresiv asociați în conștiința simplă a țăranilor umili care formau „talpa țării“, cu o instituție străină, în care nu puteau avea încredere câtă vreme relația dintre stat și popor devinea una exclusiv spoliatoare.

Începând cu secolul al XVII-lea, când domnitorii țărilor române proveneau exclusiv dintre grecii Constantinopolului, care-și cumpărau cu sume exorbitante domniile de la stăpânirea otomană, venind aici însotiti de proprii creditori, tot străini (pentru a ocupa funcțiile publice și a-și recuperă creditele din munca supușilor români), sentimentul de înstrăinare dintre stat și poporul român s-a desăvârșit, săpând prăpastia neîncrederii depline a românilor în clasa conducătoare și instituțiile politice.

Pe de altă parte, vaga responsabilitate față de supuși a clasei politice feudale din țările române, recrutată în bună parte din alogeni de pe cuprinsul imperiului otoman, a nobilimii maghiare în Transilvania, sau a boierilor autohtonii care au adoptat ei însăși modul de viață al stăpânitorilor străini, s-a diminuat până la dispariție. Adăugând acestor procese degenerative frecvențele și inadecvatele schimbări introduse în ordinea legislativă, vizând instituțiile sociale, politice și economice, de către numeroasele și efemerele domnii (durata medie a domniilor nu depășea câțiva ani), avem încă un factor care a frânat sau chiar a acționat împotriva cristalizării firești în țările române a unei culturi instituționale coerente, într-o vreme în care țări apusene precum Anglia, Olanda, Elveția sau chiar Franța începeau să pregătească ideologic și instituțional cultura politică a statului reprezentativ democratic modern.

În țările române, în schimb, de la reformele domnitorului fanariot Constantin Mavrocordat din anii 1746–1749 în Moldova și Muntenia și până la Constituția din 1866, schimbările instituționale din viața politică și economico-socială s-au succedat în ritm amețitor, prin tot atâtea „hrisoave“, „legiuiri“, „regulamente organice“, convenții și statute, aproape în totalitate de inspirație străină orientală îndeosebi și scrise în limba greacă. În doar 115 ani, constată în urmă cu un secol

sociologul Dumitru Drăghicescu, „instituțiile românești se făcură și se refăcură, din nou, de 10 ori într-un secol, aproape câte o dată pe fiecare zece ani. Epoca aceasta nu se înfățișează ca o epocă de dizolvare continuă și completă a societății românești. Structura simplă și rudimentară a statului, puțin întărâtă chiar înainte vreme, începu, mai ales de la 1830, să se destrame, să se surpe și să se deșurubeze piesă cu piesă. Aceste schimbări și complicații sunt ca niște cloicotiri ale unui lichid ce fierbe într-o retortă în care o reacțiune oarecare sau o sinteză este în curs de a se opera”¹. Anarhia și cloicotirea despre care vorbea Drăghicescu, comparate de el cu „haosul tulbure”, și-au pus amprenta asupra țărilor române în repetatele faze de tranziție care au însoțit procesul dificil de modernizare.

*Condițiile istorice generale
în perioada primei tranziții la modernitate*

Apariția și evoluția culturii instituționale sunt circumschise proceselor de geneză și consolidare a culturii politice moderne, de funcționare a sistemului politic liberal. Esența, conținutul și trăsăturile culturii instituționale din România din secolul al XIX-lea și din prima jumătate a secolului al XX-lea au fost influențate — sub variate aspecte — de modelul vest-european și de transpunerea sa în civilizația română. Conținutul și trăsăturile culturii instituționale sunt supuse legăturilor și dependențelor existente între ansamblul de instituții politice, culturale, religioase, morale, în constituire și în devenire, pe de o parte, și mediul social-istoric, reflectat de statutul existențial al poporului român, de interesele sale, de zestrea sa istorică, ancestrală.

Cultura instituțională începe să se înfiripeze odată cu „renașterea națională română”, în cursul anilor '20 ai secolului al XIX-lea, când, în numele poporului român, o serie de oameni culți, legați de regulă de înalte demnități ale statului, chiar ale bisericii, au elaborat programe politice, proiecte de reforme, proiecte de constituții prin care și-au propus să înfăptuiască, să înlesnească și mai ales să grăbească progresul social al țărilor române prin emancipare națională, înlăturarea rânduielilor sociale arhaice, ieșirea din sfera de influență a Orientului și adoptarea civilizației europene de tip modern. Din acest moment și până în jurul anilor '40-'60 ai secolului al XIX-lea au loc procese de reformare a societății medievale în Principate, adică mutații specifice tranziției istorice și debuturilor modernității. Ulterior, pe durata a aproximativ încă un secol, până către sfârșitul anilor '40 ai secolului al XX-lea, se derulează procesele specifice modernizării politice, sociale, economice.

Principatele Române au demarat tranziția istorică și au pornit pe calea modernității, a capitalismului având structuri sociale proprii unei societăți arhaice și întârziate, marcate de ponderea covârșitoare a țărănimii, inclusiv a țărănimii cu statut juridic și economic de dependență, de înrobire. Structurile sociale generaau structuri de interes puternic contrastante între o grupare restrânsă de latifundiari și marea masă a categoriilor „populare”. Pe acest fundal socio-demografic se desfășura viața economică — o economie neperformantă, aproape închisă, centrată pe agricultură, pe culturile de cereale și creșterea vitelor. Astfel, stadiul general de

dezvoltare socială era circumscris aproape în totalitate satului, într-o măsură nesemnificativă „orașelor-târguri“, și se afla cu mult sub parametrii pe care multe dintre țările vest-europene îi atinseseră încă din secolele anterioare, din cel de-al XVI-lea până în cel de-al XVIII-lea. „Că România — sublinia Alexandru D. Xenopol la sfârșitul anilor '70 și începutul anilor '80 ai secolului al XIX-lea — este o țară curat agricolă, nu credem că este lipsă de a o mai demonstra. Totuși, dacă atingem acest punct este numai cât pentru a-l pune mai bine în lumină (...) Ce produce țara noastră? Lucruri brute, obiecte nelucrate, la producerea căror ia parte mai mult natura, iar omul ajută numai și înlesnește producerile acesteia. Căci, ce rol are omul la înmulțirea animalelor? Numai acela de a le da oarecare îngrijiri. Ce rol are el chiar în producerea agricolă? Acela de a pune sămânța în stare de a încolți; creșterea, însă, și strângerea ei rămân cu totul în voia întâmplării, și agricultorul, după ce încredințează averea sa pământului, îndreaptă către ceriu un ochiu plin de îngrijire și aşteaptă de la ploii și vânturi soarta avuției sale.“² Astfel Principatele produceau mai ales obiecte brute, valorificate pe calea industrială în industriile alimentară, de confecții, în construcții. Fenomenul avea să influențeze nefavorabil — având consecințe până în prezent — modernizarea socială, deoarece „starea materială“, adică dezvoltarea economică, a oricărui popor este influențată și condiționată de dezvoltarea sa culturală, de educația sa instituționalizată, de pregătirea sa intelectuală și profesională. Această interdependență — prezintă ca o constantă a istoriei la toate popoarele — se accentuează în secolele al XIX-lea și al XX-lea. Dezvoltarea socială — culturală, materială, politică — reclamă muncă multă, calificată, de înaltă performanță, resurse materiale. Fără resurse nu există cale de a depăși înapoierea culturală față de popoarele din avangardă, de a depăși civilizația arhaică. Dezvoltarea socială și culturală a popoarelor din vestul Europei în ultimele secole — îndeosebi după marile descoperirii geografice — atestă fără excepție că bogăția s-a asociat și se asociază cu civilizația înaintată, că țările care „domină“ planeta prin creații științifice, artistice, literare, prin invenții și inovații, aplicate sau aplicative, formează și polul lumii bogate al planetei: Anglia, Franța, Olanda, Belgia, Statele Unite, Germania, Italia. În egală măsură, dinamica socială a confirmat și corelația inversă: starea de înapoiere a economiei, a vieții sociale persistă și chiar se adâncește în toate cazurile în care națiunile nu au rezolvat problemele circumschise depășirii înapoierii lor culturale, intelectuale, educative. De aceea, nu întâmplător, în secolul al XIX-lea și în cea mai mare parte a celui următor România, alături de Spania, de Portugalia, de statele balcanice, rămân țări înapoiate, atât în privința stării lor intelectuale și culturale, cât și a dezvoltării lor materiale. Astfel, România se afla la mijlocul anilor '30 ai secolului al XX-lea în privința stadiului general de dezvoltare, inclusiv culturală, în stadiul în care se găsise Germania în prima jumătate a secolului al XIX-lea.

Structurile sociale și civilizaționale axate pe ponderile covârșitoare ale țăranimii se asociau până în urmă cu numai șase–șapte decenii cu persistența unor elemente de viață, de muncă, de conduită, de moralitate specifice tradiționalelor obști ale românilor. Astfel, efectuarea muncilor de bază se sprijinea vizibil pe întrajutorarea tradițională, pe clacă, fenomen ce întreține munca în grabă, de zor,

fără disciplină, în „iureş“, în asalt. Tânărul muncea un număr foarte mic de zile pe an, îndeosebi vara. Orășenii — funcționarii, meseriașii și meșteșugarii, dar și alții — lucrează „relaxați“ în cea mai mare parte a anului și se grăbesc, afișând nervozitate, la sfârșitul termenelor de predare a comenzilor. „Românul la muncă dă iureş întocmai ca la război. Cu zorul el face minuni. Tânărul sfărșește cu zorul în câteva ceasuri de clacă, o muncă pe care de altminteri el n-ar putea-o isprăvi într-o săptămână. (...) Fă acum pe neam să priceapă o aşa muncă pe care o găsim la tânărul nostru! Si nu numai la tânăr. Cum unesc oare cei de la oraș? (...) Un an de-a lungul stă românul degeaba, și în ultimele zile dă pe brânci. Așa face școlarul; aşa negustorul; aşa funcționarul; aşa până și legiuitorul“³ — observa C. Rădulescu-Motru cu un secol în urmă.

Modernitatea și cultura modernă din Europa Occidentală au fost asociate cu rolul central al orașului în viața socială, cu industrialismul, cu o rețea tot mai densă de școli, licee, universități care au format profesioniști în variate domenii, care au transformat cultura modernității — inclusiv cultura politică — în fenomen accesibil tuturor stărilor sociale, în fenomen cu tendințe de amplă propagare și de generalizare. În România, structura economiei naționale, predominant agrară, cu restrânsă activitate neagricole, specifice meșteșugurilor, comerțului, marii industriei, ponderea exagerată a țărănimii în secolele al XIX-lea și al XX-lea se reflectă în statutul marginal al orașelor ca sediu al activității economice, ca mediu de existență pentru populație, ca punct de atracție demografică. Urbanizarea insuficientă a Principatelor, a României din secolul al XIX-lea se prelungește și în cea mai mare parte a secolului al XX-lea și se concretizează în prezența de orașe cu aspect de târguri, de numeroase târguri în cadrul căror activitățile magriale se întretaie cu preocupări legate de agricultură, de profesii tradiționale. Orașele propriu-zise — în principal București, Iași, Bacău, Galați, Brăila, Constanța, Craiova, Ploiești, Chișinău, Cernăuți, Brașov, Cluj, Sibiu, Oradea, Arad — erau puține. În rest, România nu avea așezări care să se fi ridicat la standardele propriu-zise — culturale, arhitectonice, de ordine publică, de civism — ale urbanismului. Orașele menționate concentrau activități administrative, comerciale, ateliere, culturale, instructiv-educative, politico-sociale, care purtau amprenta ritmurilor lente de dezvoltare, a înclinației românilor de a prețui schimbările de decor. Orașele purtau amprenta mahalalei, astfel că nici în acestea nu au fost suficient internalizate trăsăturile de esență ale civilizației europene moderne, nici aici nu au fost asimilate cutumele, morala, instituțiile, cultura occidentală, în ciuda faptului că, aparent, le imită fără fanterie. Orașele din România nu se impuseseră ca simbol al bogăției, al acumulărilor de ordin economic și cultural-spiritual, nu induceau cetățenilor sentimentul că muncind și trăind în acestea oamenii ar avea mai multe șanse de emancipare materială, de promovare socială. Totodată, în prima parte a secolului al XX-lea, după 1918, orașele — îndeosebi acelea din provinciile care s-au unit cu România — prezintau, alături de particularități proprii unei zone cu slabă dezvoltare economică, trăsături demografice, lingvistice-culturale, urbanistice ce decurgeau din dominația externă. Poporul român din Transilvania, Basarabia, Bucovina își pierduse elita sa conducătoare în perioada istorică de ocupație străină, căci întotdeauna,

când un teritoriu se află sub o dominație externă, cea dintâi care se deznaționalizează este clasa conducătoare, deoarece ea nu vrea să renunțe la privilegiile. Tânărimea — rămânând departe de orice posibilități de influențare străină — a păstrat neatins patriotismul românesc. Tânărimea și-a păstrat naționalitatea cu prețul rămânerii în urmă sub raport intelectual, școlar, profesoral, educațional, precum și sub raport economic și social. Structurile sociale din aceste provincii — în absența unei pături sociale de mijloc și în lipsa clasei sale producătoare de industriași, a categoriilor de comercianți — erau incomplete și grevau modernitatea, consolidarea culturii politice de tip democratic. Aceste structuri trebuiau completate și însănătoșite prin acțiunea statului român.

Starea generală a culturii române de până în secolul al XIX-lea, evoluția civilizației moderne, a instituțiilor politico-sociale, a culturii politice din secolele al XIX-lea și al XX-lea au fost substanțial influențate, poate chiar condiționate, de concepția și de condiția bisericii ortodoxe cu privire la raporturile acestoria cu sfera politică. Biserica ortodoxă română, preocupată de autocefalie, marcată de grija de a urma și de a susține statul în obiectivele sale fundamentale cu caracter național, nu a avut preocupări comparabile bisericii catolice sau cultelor protestante, care s-au manifestat ca factori de educație a credincioșilor, în spiritul muncii, al competiției, al disciplinei sociale, al înțelegerii și practicii libertății politice pe baza culturii lor religioase și morale. Dacă dezvoltarea economică, spirituală, morală a popoarelor de credință catolică, a celor de cultură protestantă a fost stimulată de cultura religioasă, în România nu a existat o asemenea influență pozitivă. Biserica ortodoxă de la noi nu s-a manifestat ca o școală pentru viața practică a oamenilor, ori ca o școală de pregătire a cetățenilor pentru cucerirea drepturilor lor politice și pentru însușirea concepțiilor individualiste de tip modern. De asemenea, ea nu a impus conștiinței credincioșilor realizarea în fapt a legilor morale, a legilor economice ori sociale, ci s-a limitat să insuflle oamenilor trăiri de credință. „Vanitatea celorlalte biserici creștine, — catolică și protestantă — care își fac o glorie din crearea instituțiilor politice și sociale, este străină de el (de ortodoxism — n.n.)”⁴. Biserica ortodoxă s-a concentrat asupra practicării ritualului, fiindcă — în spiritul tradiției bizantine și slave — așa și-a înțeles menirea socială.

Disfuncții și incongruențe cultural-instituționale

Importul masiv de forme instituționale occidentale — începând cu cele politico-juridice și terminând cu cele economice și culturale —, care înlocuiau, după Unirea Principatelor, pe cele din epoca fanariotă și postregulamentară, prost assimilate și acestea de către români, a constituit o nouă provocare pentru un popor în care pasivitatea politică și neîncrederea în autoritatările instituite ajunsese să nota dominantă (după veacurile de anihilare politică și mutilare psihologică), chiar și pentru elita politică și socială căreia-i revenea rolul de a le da viață. Decalajul dintre principiile de funcționare a noului sistem instituțional și experiența de viață politică și culturală a românilor a devenit și mai izbitor. Noul sistem instituțional preluat din țările europene occidentale — în spățiu Franța, care l-a consacrat

prin marea revoluție burgheză de la sfârșitul sec. al XVII-lea — fusese inventat acolo în mod progresiv, pe măsura dezvoltării și afirmării concepțiilor politice, ideologice și culturale și a cristalizării formelor de viață economică și socială specifice capitalismului și burgheziei. Ca produs eminentamente modern, el era totalmente lipsit în mediul cultural românesc, schițat mai sus, de substratul social și cultural care-l generase. De aceea, concomitent cu aprigele și interminabile controverse generate de introducerea instituțiilor moderne în viață simplă și neexperimentată a unei țări agrare înapoiate cum era România, elita politică, liberală și conservatoare s-a străduit să-și joace, evident artificial, rolul pe care îl cerea funcționarea instituțiilor politice și economice moderne adoptate. Pentru a face funcționale unele instituții, elita conducătoare avea de rezolvat sarcini colosale: transformarea rapidă și radicală a mediului social, economic și cultural prin emanciparea și ridicarea poporului, proclamat peste noapte „suveran“, la un standard de viață modernă și prosperă; scoaterea sa din pasivismul și nepăsarea fatalistă ce puseseră stăpânire pe el în secolele de supunere; antrenarea lui în activismul rațional și responsabil pe care-l pretindea statutul drepturilor și libertăților cetățeanului modern. Aceasta trebuia să inculce mentalităților individuale și colective convingerea că statul, instituțiile sale și autoritățile care le pun în mișcare servesc într-adevăr interesele generale, binele comun al țării, al cetățenilor, și nu invers.

Discrepanța dintre *orășeni și săteni*⁵ care se crease totuși în secolele anterioare, când boierimea străină sau înstrăinată de neam și de popor monopoliza funcțiile publice și se identifica cu statul însuși, cu modul de viață (semi)urbană, nu se estompă, însă, în mod vizibil ci, din contra, căpătă noi accente după înlocuirea elitei politice feudale de către cea burgheză în statul românesc modern. Aservirea economică a țărănimii care forma imensa majoritate a populației (reforma agrară reală a survenit abia în anii '20, ai secolului XX), dublată de lipsa unei instrucții școlare elementare, a asistenței sanitare, și excluderea sa de la exercițiul minimal al administrării comunităților locale, au perpetuat, în întreaga perioadă a regimului parlamentar, până la cel de-al doilea război mondial, o separare netă între stat (politică) și popor. Nu-i de mirare că, în aceste condiții, principaliii beneficiari ai modernizării economice, politice, instituționale și culturale a României au fost reprezentanții burgheziei (și pseudoburgheziei), ai orășenilor. Un autor reputat precum Mihail Manolescu, punea chiar crearea burgheziei române pe seama copierii instituțiilor apusene. „Clasa burgheză — scria el în 1942 — care s-a înfiripat de pe urma instituțiilor economice și politice de import, nu și-a însușit în fond spiritul acestor instituții, dar este cert că a folosit enorm de pe urma lor. Dacă nu a existat o adaptare sufletească ideală, a existat în schimb acea formă strânsă, precisă și solidă care este *adaptarea prin interes*. Din civilizația occidentală, burgheză, români au luat întâi tot ceea ce a fost commod, plăcut și ușor și au lăsat epocilor viitoare să-și însușească ceea ce înseamnă pregătire tehnică, virtuți sociale și calități de conducere... Tot ceea ce înseamnă seriozitate, spirit de agonisire, sentiment al obligației, tot ceea ce constituia patrimoniul de calități burgheze occidentale, aceea nu ne-am grăbit să împrumutăm și *nici n-am fi putut să o facem*. Dintre aspectele unei culturi, ceea ce se

leagă de profunzimile sufletești se câștigă numai după multe generații. Numai ceea ce ține de suprafața manifestărilor și de atracția beneficiilor, se transplanează repede, pe un fond oricât de primitiv, mai ales atunci când această adaptare înseamnă și o satisfacție târzie a unor apetituri milenare⁶.

O cultură instituțională care să asimileze, să respecte și să pună în valoare spiritul și virtuțile raționale, civice, impersonale și legale ale instituțiilor politice și democratice moderne nu s-a putut înfiripa în mod ireversibil, până la abandonarea regimului parlamentar și intrarea României, odată cu regimul personal al regelui Carol al II-lea din 1938–1940, în epoca dictaturilor. Dimpotrivă, sub forma și mimarea ritualică a unor instituții moderne precum parlamentul, alegeri, bugetul de stat, legiferare, guvernare, administrația publică, taxe și impozite, diverse servicii publice ale statului (învățământ, sănătate, justiție, evidența populației etc.) au continuat să se perpetueze apucături și vicii dobândite sub regimurile politice de dominație turco-fanariotă în raporturile dintre instituțiile statului și cetățeni. Tendința de însușire personală a rolurilor și status-urilor instituționale după modelul fostelor privilegii feudale, de către titularii funcțiilor și autoritatii publice, traficarea atributelor autoritatii în schimbul favorurilor instituționale reciproce, conform principiului *do ut des* (dau pentru a primi), mita, clientelismul, disputarea pozițiilor și funcțiilor de autoritate publică între partide și grupuri politice în maniera vechilor intrigă și lupte dintre boieri pentru domnie, schimbarea frecventă și neprincipală de reguli și legislație, justificată doar de voința autoritatii vremelnice de a-și impune și proteja interesele personale sau de grup, se circumscriu melanjului inconfundabil și persistent de moravuri mai vechi sau mai noi, care videază instituțiile de sensul și funcționalitatea lor oficială, sortindu-le iremediabil corupției. Procesul firesc și dezirabil de ordonare a vietii și capacitațiilor creatoare ale societății prin intermediul instituțiilor**, a fost în mare parte contracarat de formalismul și alterarea funcțiilor lor sub influența deprinderilor și viciilor feudale orientale care au supraviețuit în psihologia și caracterele elitei politice moderne și, de ce nu, în atitudinile și comportamentele populației însăși. Din considerentele menționate, instituționalizarea pur formală, imitativă, a structurilor politico-juridice economice și administrative moderne n-a beneficiat în România, cum ar fi fost normal, de modelarea comportamentelor și atitudinilor civice în conformitate cu ideologia și valorile democratice care le-au generat și impus în viața politică modernă. Fapt evident la tot pasul, dar mai cu seamă în momentele de criză care au răbufnit în secolul XX, ocazional, desigur, dar în mod extrem de violent, încă în zorii acelui secol, prin răscoala țărănilor din anul 1907.

Încă o dată, „țara legală” și „țara reală” s-au aflat, cu ocazia aceluia eveniment dramatic, într-o opoziție ireductibilă, pe care cu remarcabilul său simț de observație și acuratețea expresiei, a ilustrat-o scriitorul I. L. Caragiale într-un memo-

** „Instituția este un cadru care interzice individului dezvoltarea unor anumitor scăderi și îi ajută promovarea unumitor însușiri. Ea constrâng și formează pe oameni, ea valorifică o idee politică și socială concepută de câteva minți alese, dându-i o consecință și o concretizare în masele omenești. Pe măsură ce instituția durează, discrepanța care a putut exista la început între instituție și oameni dispără, până când oamenii se ridică la înălțimea ei... Instituțiile sunt instrumente de continuitate și de stabilitate socială, prin care se exercită în mod permanent influența educativă a élitei naționale asupra maselor.” (Vezi, M. Manoilescu, *op. cit.*, p. 213.)

rabil studiu politic: *1907 din primăvară până în toamnă* (1907) „Țara legală“, alcătuită din două „partide politice“ — liberali și conservatori — „fără partizani de principii și idei“, dar avându-și propria *clientelă în plebea orășenească și rurală* (negustori, precupeți de mahalale, agitatori ai satelor, intelectuali semiculți, avocați, preoți „liberi cugetători“ și răspopiți, funcționari etc.) — „toți teoreticieni de berărie“ — dădea 70% din reprezentanța națională, restul de 30% fiind recrutată dintre proprietari funciari mari și mijlocii sau puținii comercianți și industriași români. „Țara reală“, formată din peste 80% din populație — țărăniminea — deși potrivit legii electorale ar fi trebuit să aibă cam 20% din membrii camerei deputaților, nu era reprezentată decât de delegați impuși din rândurile plebei clientelare. Guvernarea și administrarea țării fiind integral acaparate și utilizate în folosul celor două „arme“ de recrutare clientelară: „una stă la putere și se hrănește; alta așteaptă flămânciind în opozitie“. Iar regele, „gelos pe reputația sa europeană de liniște și ordine a statului său, este silit să concedieze, *avec force compliments*, cabinetul care avea aproape unanimitate în parlament, pentru a însărcina pe capul opozitiei cu formarea unui nou cabinet, cu dizolvarea parlamentului și a tuturor consiliilor județene, urbane și rurale, cu convocarea colegiilor electorale pentru constituirea unui nou parlament și unor noi consilii care toate, după bunele obiceiuri consacrate, sunt firește aproape unanime partizane ale noului guvern“. Așadar, în loc să derive guvernul din majoritatea reprezentanței naționale, derivă unanimitatea acesteia de la guvern. Și aceasta se întâmplă, regulat, în cazul cel mai bun, din trei în trei ani, adică cum au mai puțin decât o legislatură întreagă... *A căzut un guvern și a venit altul, îndată, toată administrația țării, și cea de stat, și cea de județ, și cea comunală — de la prefecti și secretari generali de ministere, până la cel din urmă agent de poliție și până la moașa de mahala — se înlocuiește... pentru mai mare expeditivitate chiar pe cale telegrafică. O clientelă pleacă, alta vine; flămâncii trec la masă, sătuii la penitență. Și asta aşa, mereu și pe rând din trei în trei ani, ba și mai des uneori*⁷ (s.ns.).

Aproprierea personală și clientelară de către oligarhiile alternative a unor instituții și funcții politice, prin natura lor de valoare și utilitate publică, s-a întărit astfel, drept una din trăsăturile distinctive ale „culturii“ (contra)instituționale cu reverberații încă puternice în actualitate.

„Și oligarhia asta — continua I. L. Caragiale — semicultă sau, în cel mai bun caz, fals-cultă, pe cât de incapabilă de producție utilă ori de gândire, pe atât de lacomă la câștiguri și onoruri, își arogă puterea întreagă a statului; cu o crudă și revoltătoare neobrăzare, ea tăgăduiește țărănilor (supusă și cuminte producătoare a avuției naționale), sub pretextul ignoranței și lipsei lor de maturitate politică, orice drept de amestec, fie cărui pur consultativ, la cărmuirea intereselor lor, la dirijarea destinelor lor... Fără respect de lege, fără milă de omenie, fără frică de Dumnezeu — această oligarhie legiferează, administrează, calcă astăzi legile pe care le-a făcut ieri, preface mâine legile făcute azi, ca poimâine să le calce și pe acelea, fără spirit de continuitate și fără altă sistemă decât numai împăcarea momentană a exclusivelor ei interese, pentru perpetuarea sacrei organizații numeroase aici democratice.“⁸

Ieșirea din grava criză socială și civică, încercată de revolta țărănească de la 1907, nu se putea rezuma, aşa cum în chip disperat s-a vădit ulterior, doar la re-

forma rânduielilor sociale, a învoielilor agricole dintre țărani și proprietari (arenăși), ci ar fi necesitat o reformare fundamentală a comportamentelor și culturii politice-instituționale.

Egoismul, demagogia și imoralitatea clasei politice au anihilat și compromis însă în România modernă funcțiile educative ale instituțiilor, cultivarea în masa cetățenilor a virtușilor și valorilor politice democratice. Continuă să aibă și astăzi un ecou puternic în conștiința publică, alimentată fiind de practici și moravuri politice vetuste, revigorante parcă prin revenirea la instituțiile politice de factură democratico-liberală după prăbușirea comunismului, satira și critica la adresa politicianismului și a traficului de influență, făcute în mod strălucit de scriitori de geniu precum Eminescu și Caragiale sau de filosofi remarcabili și onești ca un C. Rădulescu Motru, cu peste un secol în urmă. Ca să ne oprim la Rădulescu Motru, iată ce scria el în *Cultura română și poleticianismul*, acum o sută de ani: „Vorbele de parlament, alegători, reprezentant, democrație, libertate, egalitate, etc., încrucișat considerăm în ele înțelesul pe care-l au aceste notiuni la popoarele de unde le-am împrumutat, sunt vorbe goale, scoase dintr-un dicționar de ocazie. Dar ele trăiesc totuși în mintea societății noastre. Se întrebuintează zilnic! Negreșit, însă ele nu trăiesc viața lor proprie, ci o viață de împrumut, ele sunt masca altor deprinderi — acelea în adevăr reale! — străine de acelea cu care se leagă dânsene în țările din apus...“

Justiția!, Instituțiile publice!... «Ai pe *cineva* la tribunal?», «Ai pe *cineva* la Prefectură?» — «Ai pe *cineva* la Primărie?» — «Ai pe *cineva* la credit?» O! mai ales la Credit! — Ai pe *cineva* la ministerul de instrucție, de finanțe, de interne? ... Acest veșnic *cineva*! El face și desface toate! El este realul, actualul. — Nu pot, iubite, se opune legea. Dar când vrea *cineva*! Fă-mi te rog hatârul... Instituțiunea însăși, o formă! Dacă ai pe *cineva* atunci ai dreptate, ai credit, ai libertate, ai autoritate, ești cetățean suveran... Dacă ai pe acest *cineva* mai ai străzi curate, cu gaz de iluminat, ai loc rezervat pentru copilul tău la școală, ai pe comisar amabil și pe judecător complezent, ai în jurul tău, în sfârșit o seamă de oameni bine crescuți... Respectul pentru adevăr și dreptate? Să mai presus de toate entuziasmul pentru ideal și iubirea aproapelui? Mila ta, Doamne! Scoate-ne din visul urât în care ne zbatem⁹.

Viciate de formalism și transformate în instrumente de corupție generalizată, instituțiile noastre politice nu puteau fi decât condamnate la ineficiență și mai ales la alimentarea unui comportament politic irresponsabil al elitei politice, al unei false culturi instituționale, a unei „pseudoculturi“ în ordinea generală, cum o numea la vremea sa Rădulescu-Motru, cu reflexe caricaturale în planul culturii politice.

Structurile social-economice și culturale arhaice cărora li se suprapunea o suprastructură instituțională modernă, dar viciată până la caricatură de absența culturii instituționale adecvate a oligarhiei conducătoare, îndreptățeau, desigur, critica intelectualilor români de valoare, fie ei din epoca modernă, sau din frământata perioadă interbelică.

Poate că însuși regimul „prea liberal“ și metoda de acțiune pe care o comportă — democrația — să fi fost unul dintre factorii care-i eroda temeliile. Nu

se poate însă ignora faptul că intrarea regimului parlamentar românesc în faza democrației generale, prin instituirea dreptului de vot universal în 1918, n-a antrenat nici pe departe o maturizare politică democratică. Controversele doctrinare asupra căilor dezvoltării sociale, din cadrul elitelor culturale și politice se consumau, inevitabil, în limitele înguste ale unui mediu social în care predomina analfabetismul imensei majorități a populației țării. Chiar exponenții liberali ai clasei politice românești au văzut în masa amorfă a cetățenilor alegători o mulțime formal mobilizabilă și, în consecință, o masă de manevră pentru câștigarea majorității electorale, și nu un fundament moral-politic și civic al regimului democratic, care trebuia format, cultivat și menținut cu multă atenție.

Poate părea un fapt surprinzător acela că, deși avea în spate o experiență de peste o jumătate de veac, și se confruntase cu adversari ideologici de înaltă clasă intelectuală, democrația românească n-a constituit totuși obiectul unei lucrări fundamentale de teorie și filosofie politică de natură să-i afirme și să-i consacre legitimitatea ideologică. Drept urmare, diferențele formule doctrinare care s-au confruntat acut în perioada interbelică, paralel cu eforturile regelui Carol al II-lea de a submina, în interes personal, din interior, autoritatea instituțiilor democratice — îndeosebi partidele politice —, nu puteau să propună altceva decât ipotetice alternative autoritare la cadrul instituțional democratic nefuncțional: „democrația rurală“ a poporanistului C. Stere, „statul țărănesc“, „democrația proletară“ a comunismului marxist-leninist, „corporatismul integral și pur“ al fostului neoliberal Mihail Manolescu, dictatura totalitară elitistă a legionarismului.

Slaba asimilare culturală a instituțiilor democratice-parlamentare în aproape toate straturile și categoriile sociale, politice și intelectuale ale țării s-a vădit, în mod firesc aproape, în abandonarea fără regrete sau notabile rezistențe — cu puține excepții — a democrației în 1938, și în înregimentarea cvasiunanimă a clasei politice în regimul dictatorial și partidul unic al lui Carol al II-lea.

Dictaturile de dreapta de dinaintea și din timpul celui de-al doilea război mondial, urmate imediat de dictatura de sorginte stalinisto-bolșevică, au anihilat firavele deprinderi ale culturii instituțional-democratice. Sub pretextul transformării radicale a omului și conștiinței sale după preceptele utopice ale „comunismului științific“, nu s-a reușit, în fapt, decât resuscitarea vechilor deprinderi și scăderi morale care menținuseră, în trecutul istoric, instinctul de conservare al românilor. Reprimarea sistematică a oricăror concepții de viață și valori morale care contraveneau ideologiei comuniste oficiale, a sădit în caracterul și mentalitatea românilor noi atitudini și reflexe comportamentale anomice. În planul culturii politice, utopia comunistă promova acceptarea declarativă a valorilor și instituțiilor politice, conformismul, relativismul și eschivarea permanentă de a aplicarea sau respectarea legii, a propriilor reguli fundamentale, subordonate de noul regim comandamentelor ideologice, arbitrar definite sau interpretate de către liderul suprem. În final, toate acestea nu puteau duce decât la supunerea resemnată, lipsa de curaj, de inițiativă și spirit civic, la dependența totală față de statul patron socialist și de „proprietatea obștească“, pentru care în intimitatea conștiinței lor oamenii nu nutreau un respect deosebit, iar atunci când aveau

ocazia nu se dădeau în lături să profite în scopuri personale și clientelare de în-sușirea frauduloasă a resurselor publice.

*

Reconstrucția sistemului instituțional democratic începută după prăbușirea dictaturii totalitare comuniste în decembrie 1989 deschide, teoretic, alternative noi dezvoltării culturii instituționale. Dar acest noi început nu garantează *per se* posibilitatea resurrecției practicilor și mentalităților care au caracterizat pseudocultura instituțională sub precedentele valuri de modernizare politică a României. Șansa instaurării și consolidării statului de drept, democratic și social, poate fi și una dintre condițiile necesare ale cristalizării culturii instituționale.

NOTE

1. Dimitrie Drăghicescu, *Din psihologia poporului român (Introducere)*, București, Librăria Leon Alcalay, 1907, p. 428–429.
2. Alexandru D. Xenopol, *Studii economice*, Craiova, Librăria S. Samitea, 1882, p. 2–3.
3. Constantin Rădulescu-Motru, *Cultura românească și politicianismul*, ediția a treia, București, Editura Librăria Leon Alcalay, f.a., p. 123.
4. *Ibidem*, p. 136.
5. Vezi Dimitrie Drăghicescu, *op. cit.*, p. 325–326.
6. Mihail Manoilescu, *Rostul și destinul burgheziei românești*, București, Cugetarea Georgescu-Delafras, [1943], p. 192.
7. Vezi I. L. Caragiale, *Opere*, în două volume, vol. II, București, Editura Minerva, 1971, p. 1201–1202.
8. *Ibidem*, p. 1204–1205.
9. C. Rădulescu-Motru, *op. cit.*, p. 187–188.